

VEGETABILSKE KONTRACEPTIVA

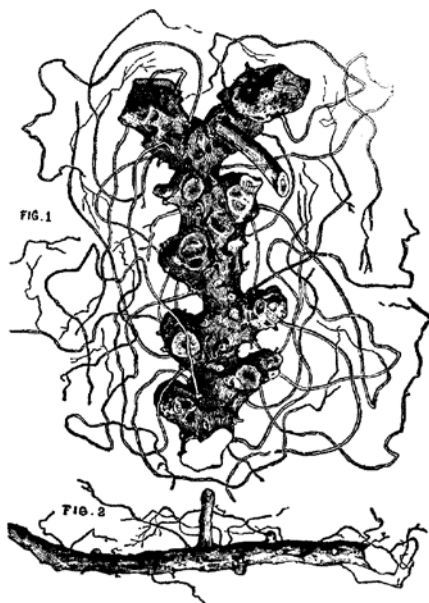
Det stejlt stigende forbrug af antikonceptionelle præparater til fødselskontrol og familieplanlægning har aktualiseret en eftersøgning af substanser (navnlig i planteriget), der alene eller som udgangsmateriale kunne egne sig til massefremstilling af kontræceptiva uden uønskede bivirkninger.

Det virksomme princip i nutidens p-piller er som bekendt progesteron. Hormonet blev først udvundet af dyrisk materiale, nu fremstilles det næsten udelukkende af *Dioscorea mexicana* (og *D. composita*). Japanerne Tsukamoto og Ueno isolerede 1936 diosgenin af en *Dioscorea*-arts rødder¹ og startede dermed udviklingen af metoder til dets nedbrydning til C₂₁- og C₁₉-forbindelser egnede til steroidhormon-industrien. Omkring 1940 kunne Russell E. Marker degradere diosgeninet til det mellemprodukt, hvoraf han isolerede progesteron.² I Østeuropa dyrkes arter af *Solanum*-gruppen, hvis steroid-alkaloid Solasodin har stor strukturel lighed med diosgenin og let nedbrydes til progesteron.³

Man kender nu en lang række substanser, der indtaget oralt eller som injektion påvirker kvindens fertilitet i såvel positiv som negativ retning. R. B. Bradbury og D. E. White opregner 60 planter, som i dyreforsøg (mus, rotter) gav østrogen virkning.⁴ Men en anden og måske lettere og hurtigere metode kunne være at undersøge det farmakodynamiske grundlag

for den ældre skole- og nyere folkemedicins kontræceptiva midler.

Hele denne "materia medica" betragtes af mange læger og farmakologer stadig som overtro eller i hvert fald uværdigt til videnskabelig forskning. Og selvfølgelig har mangelfuld anatomisk-fysiologisk viden og forkert

Dioscorea villosa, ur *Kings American Dispensatory*, 1898.

Besksöta (Solanum dulcamara), ur Johann Georg Sturm, Deutschlands Flora in Abbildungen, 1796.

kausaltet i rigt mål foranlediget brugen af enten helt ineffektive eller stærkt toksiske ”midler”. På den anden side kan ikke råde tvivl om, at anvendelsen af nogle antikonceptiva skyldes praktiske erfaringer – vel oftest gjort af kvinder, der indtog drogen mod forskellige sygdomme.

Hos såkaldt primitive naturfolk og i den europæiske folkemedicin er samlet et fond af empirisk viden, som rationelt udnyttet kunne komme den moderne lægevidenskab til gode. Faktisk har den allerede fået mange værdifulde impulser fra folkemedicinen – her skal blot nævnes *curare*, *Rauwolfia*, *Amni visnaga*, *Crataegus oxycantha* og *Viscum album*.

Naturfolk kender og bruger et stort antal planter med tilskrevet antikonceptionel virkning. Denne viden er gerne begrænset til

et lille etnografisk område, og oplysninger herom ofte vanskelige at finde frem til, da de er medicinmandens eller kvindernes hemmelighed: mange børn betragtes af ægtefællen som et statussymbol. Omvendt er kontraception næsten ukendt i f.eks. arktiske egne og ørkenområder med stor spædbarnsdødelighed.

Der foreligger enkelte på sin vis udmærkede kompilationer om emnet, men desværre begår forfatterne den fejl at nævne vegetabiliske kontrceptiva, emmenagoga og abortiva i flæng. Det kan tildels undskyldes med, at adskillige kontrceptive applikationer fejlagtigt anføres i de originale optegnelser som midler til at provokere menses og/eller abort. En tabel 1962⁷ med 35 ”svangerskabsforhindrende planter” hos antikens forfattere er en sådan sammenblanding. Henry de Laszlo og Paul S. Henshaw nævner 1954 ca. 60 arter, hvoraf mindst 25 er emmenagoga og abortiva; de har desuden ikke foretaget en systematisk gennemgang af deres kildeskrifter.

Vi må her skarpt skelne mellem kontrceptiva og de langt flere abortiva og emmenagoga (L. Lewin har i sit samleværk 1922⁶ ikke færre end ca. 380 vegetabiliske). Kontrceptiva er stoffer, der anvendt før eller kort efter coitus skal hindre befrugtning eller at det befrugtede æg udvikler sig. Til en kontrceptiv stilles navnlig tre krav: det skal

1. blokere æggenes modning, gøre dem befrugtningssudygtige eller efter indtrådt konception afbryde æggets videre udvikling i de allerførste stadier,
2. bevare libido og kønsdrift fuldt ud,
3. den normale cyklus genoprettes efter brugen.

Foreløbigt vides kun lidt eksperimentelt og klinisk om de effektive indholdsstoffer i naturfolks farmaci og anden folkemedicin. Den systematiske gennemgang af det store materiale besværliggøres af mange irrationelle

Hålrøt (Aristolochia clematitis), ur Johann Georg Sturm, Deutschlands Flora in Abbildungen, 1796.

faktorer såsom mangelfuld botanisk diagnose, indholdsstoffernes afhængighed af klima og voksested, drogerens høst og lagring, ekstrakternes forarbejdning m.m.

Allerede de hippokratiske skrifter og middelalderens lægebøger giver detaljerede oplysninger om remedier til at forhindre svangerskab. Hippokrates omtaler flere gange en "patentmedicin", som efter én indtagelse skulle give sterilitet i et år; det har rimeligvis drejet sig om toksiske forbindelser som CuSO_4 , FeSO_3 , eller FeSO_7 .

Nogle "midler"⁴ har en nærmest sagnagtig karakter. *Allium cepa* var. *viviparum* skal være dyrket i klosterhaver, fordi nonner, der holdt toppens yngleløg i munden under coitus, ikke blev gravide.⁸ Svælger kvinden *Ricinus*-frø dyppet i varmt kaninblod, undgår hun

konception lige så mange år som tallet på frø (Algeriet⁹).

Usandsynlig er også F. von Oefele's tolkning 1898, gentaget af dr. Aigremont (pseudonym) og Hovorka & Kronfeld,¹⁰ at brugen af myrte, rosmarin, persille o.a. krydderplanter i erotiske folkeviser indicerer en anvendelse som kontræptiva (man har snarere tillagt dem afrodisiakiske kræfter): under menses skal unge piger have drukket te heraf og kunne siden uden risiko nyde elskovens glæder. Det må dog tilføjes, at salvie, bynke, mynte, rosmarin, rude o.s.v., der ligesom myrte indeholder æterisk olie med cineol, er velkendte folkelige abortiva,¹¹ se også Rosmarinus nedenfor.

Andre optegnelser kender kun selve virkningen eller blot plantens lokale navn. Man støder i litteraturen ofte på vendinger som: *Nogle af Huicholkvinderne drikker et dekolt af visse planter for at undgå barnefødsel* (Mexico¹²) eller: et udtræk af urter injiceres i vagina, efter tre måneders behandling kan kvinden ikke undfange de næste to år, men hendes øvrige funktioner fortsætter normalt (Amazonas¹³).

De indfødte kvinder i Tumleo på Ny Guinea kender fire tilsyneladende helt harmløse vegetabiliske kontræptiva: *kakau* (bladene spises med sagobrød), *natumnum* "børneforfejler" (blade og frugt spises med sagobrød), *lapalet* (den skrælledede rod skræres itu, blandes med kokoskærner og svælges uden tygning) samt en plante, der tørres og rygtes som tobak og røgen inhaleres.¹⁴ På Fidshjørnerne giver indfødte jordemødre som kontræptiv et udtræk af blade samt afbarkede og -skrabede rødder af *roga*-træet og *samalo*, der skal drikkes om aftenen dagen efter samlejet.¹⁵ Afskrab af roden på planten *omulondaxuxua* i det sydøstlige Angola drikkes med vand som et hemmeligt middel for kvinder, der efter samlejet ønsker at forhindre graviditet.¹⁶ I Indien skal frøene af en plante tilhørende Sapindineae indeholde en substans, der indtaget oralt giver 100 pct. sikker fødselskontrol.¹⁷

55 VEGETABILSKE
KONTRACEPTIVA

Nedenfor anføres en fortegnelse over 55 vegetabiliske kontraceptiva ordnet efter botanisk slægtsnavn:

Aloe. Efter coitus anbringes i vagina en pasta af aloë, *Ruta graveolens* og gummi og livmodermunden gnides med tobakssaft (Tyrkiet¹⁸).

Arisaema triphyllum. Dekokt af den tørrede og knuste rod drikkes for at hindre konception i et år, større dosis giver permanent sterilitet (Hopi-indianere, N. Amerika¹⁹).

Aristolochia clematitis. Frøene indgår i middel til at hindre fertilitet og lindre mensesmerter (Ungarn²⁰).

Asarum canadense. Rod og rhizom koges længe i lidt vand og drikkes (N. Amerika).

Asclepias hallii. Infus af planten drikkes efter fødselen (Navaho-indianere, Colorado²¹).

Skelört (*Chelidonium majus*), ur *Herbarius Latinus, Paris, c:a 1486*.

A. syriaca. Infus af tørrede rødder og rhizomer drikkes for at opnå temporær sterilitet (Caughnawaga-indianere, Quebec i Canada²²).

Asparagus officinalis, A. acutifolia. Dekokt af friske eller tørrede bær drikkes som kontraceptiv, infus af frugt eller hele planten for at inducere menses (S. Europa²³).

Asplenium adiantum nigrum. Betragtes i de medicinske Yuani-system som middel til at forvolde kvindens sterilitet (indisk Himalaya²⁴).

Atractylis gummifera. Arabiske kvinder lader deres mænd drikke et dekokt af roden for at gøre dem sterile.²⁵

Bahia dessecta. Dekokt af roden drikkes i mensesperioden – og af begge køn (Navaho-indianere, Arizona²⁶).

Borago officinalis skal have en antigonaderotrop effekt.²⁷

Caladium sequinum (Dieffenbachia). Indfødte i S. Amerika smugler planten i uvenners mad for at svække deres potens; anvendes af kvinder til at opnå tidsbegrænset eller varig sterilitet. Rotter, som dagligt i 40–90 døgn fik frisk udpresset bladsaft injiceret under huden eller med føden, blev ude af stand til at coiere, hundyr var efter 30–50 døgn sterile, gravide dyr fik døde unger. Follikeldannelsen blev reduceret, hos begge køn skrumpede kønsorganerne ind.²⁸

Callicarpa sp. Unge blade tygges indtil kvindens krop er mættet med den svælgede saft, giver permanent sterilitet (Torres-strædet²⁹).

Castilleja linariaefolia. Dekokt drikkes mod alvorlige mensesforstyrrelser og for at hindre konception, ”udtørre menstruationen” (Hopi-indianere, Arizona³⁰).

Chelidonium majus. Den friske mælkesaft drikkes (Rusland³¹).

Cicuta maculata. Roden tygges og saften svælges i flere på hinanden følgende dage og fertiliteten blokeres, nogle påstår, at hun herefter altid er steril (Cherokee-indianere, N. Amerika³²).

Citrus aurantium. Et lavement tilberedt med hesperidin ekstraheret af frugtskallen kan blokere det enzym, der sætter spermen i stand til at opløse æggets væg og befrugte det.³³

Cocos nucifera. Indfødte på Java er bange for at drikke ”mælken” af frygt for at svække libido eller fertiliteten.³⁴

Cuscuta sp. Man tror, at *too-vah-saah* ”kvinde uden børn” spist af kvinder bevirker, at de ikke kan blive gravide, planten indtages fra tid til anden, når hun ønsker at være steril (Paiutesindianere, Nevada³⁵).

Dioscorea sativa var. *rotunda*. For at opnå varig sterilitet spises rodknolden hver morgen på fastende hjerte, kvinden skal ligge ned hele dagen og intet drikke (Kawadji-stammen i Cap York, Australien³⁶).

Dryopteris filix mas. Te heraf drikkes af tartariske kvinder.

Entada scandens spises rå eller ristet tidligt om morgenen på fastende hjerte, hvorefter kvinden skal ligge ned og intet drikke resten af dagen (Kawadji, Australien).

Epimedium alpinum. Blade og rod skal, når de spises, kunne forhindre svangerskab (Ebn Baithar medio 1600-tallet³⁷). *I have thought good to call it barren wort [barren = gold] in English bicauce being drunke it is enimie [fjende] to conception* (John Gerard's *Herball* 1597). Grundbladene indtaget med vin efter menses hindrer konception i fem døgn, roden forårsager sterilitet.³⁸

Eriogonum jamesii. Dekokt af roden drikkes i mensesperioden – af begge køn (Navahoin-dianere, Arizona).

Frasera speciosa. ”En halv kopfuld taget nu og da” virker antikonceptionelt (Shoshone-indianere, Nevada³⁹), gælder måske *Vetrarium californicum* (s.d.).

Gossypium herbaceum. Kreolerkvinder i S. Amerika drikker dekokt af planten som kontraseptiv, frøene anvendes som laktagogum.⁴⁰

Nuxiuglans.

Valnöt (*Juglans regia*), ur Christian Egenolff, *Herbarum, arbum, fruticum, frumentorum ac leguminem*, Frankfurt, 1546.

Hedera helix. De pulveriserede bær indtages efter placentas afgang for at bevirke sterilitet (Middelhavslandene⁴¹).

Juglans regia. Slovakiske kvinder har drukket vandafkog af bladene og safran som antikonceptionelt middel.⁴²

Juniperus sabina. Velkendt abortivum. Ung pige drak altid omkring mensesperioden te af sevenbom og undgik at blive gravid, *hverken hendes sundhed eller evne til samleje blev forringet*, men da man ryddede træet, blev hun straks besvangret af manden, hun hidtil stod i forhold til (1820⁴³).

Licuala sp. Rodbarken tygges og svælges af begge køn. (Salomonsøerne⁴⁴).

Lilium tigrinum skal virke antiøstrogent.⁴⁵

Lithospermum ruderales (*L. pilosum*). Koldt vandudtræk af rødderne drukket daglig i 6

måneder giver sterilitet derefter (Owyheeanianere, Nevada⁴⁶). Virkningen er klinisk bekræftet 1945ff.⁴⁷ Brunst og fertilitet hos mus blokeres uden anden giftvirkning; forsøgsdyrs hypofyse overført til infantile mus bevirker, at de ikke producerer lutein. Hos hamstere blev udviklingen af prostata og sædblærekirtel stærkt hæmmet, det samme gjaldt skjoldbruskirtlens funktion. Vandekstrakt af de overjordiske dele gjorde såvel in vivo som in vitro de gonadotrope hormoner, det thyretrope hormon og hormonet prolaktion ineffektive. Forsøg med kønsmodne hunrotter viste, at virkningen af de kropsegne gonadotrope hormoner ophæves. De fik daglig 100 g tørre ekstrakt, efter 3–4 døgn standsede den normale cyklus i æggestok og livmoder, men 5–8 døgn efter forsøgets ophør var den atter normal. – *L. officinale* har samme virkning:⁴⁸ vandfortyndet ekstrakt af blot 1 gram tørret droge anbragt daglig i syv uger i mus' vagina kunne hæmme brunsten. Fem uger efter at unge høns subkutant begyndte at få *Lithospermum*-ekstrakt, ophørte æglægningen, vægten af kam, ovarier og æggeleder gik stærkt ned.⁴⁹ – Hos kvinder gav 10 g tørret droge hverken subjektivt eller objektivt nogen virkning, det kunne ikke hindre den østrogene sekretion, men syntes dog at nedsætte mængden af corpus luteum. Iflg. senere iagttagelser kan vandekstrakt af *L. officinale* som anahormon ineffektivere det hypofysære gonadotropin, thyretropin og prolaktion, drægtige hoppers serum-gonadotropiner og – med svagere virkning – også chorion-gonadotropiner.⁵⁰

Lycopodium annotium. For at undgå graviditet indtages et udtræk efter samlejet jf. slovakisk *netata* 'ikke fader' (Rusland⁵¹).

Lygodium dichotomum. Roden tygges med betel, jf. *Licuala* (Salomansøerne).

Mallotus sp. som anført ved *Lygodium*.

Mentha. En stikpille af mynte indført i vagina før coitus virker antikonceptionel.⁵²

Paeonia officinalis. Vandudtræk drikkes (Kiew-egnen).

Pinus cedrus. Før samlejet smøres træets flydende harpiks på penis for at hindre konception (Elm Baithar medio 1600-tallet).

Pisum sativum. Frøolien indeholder m-xylohydrochinon; rotter på ærtemel-diæt fik ingen unger. 1953–55 blev stoffet afprøvet på ca. 800 indiske kvinder under ovulationen, deres konception blev hæmmet med ca. 50 pct. Skal kunne forebygge graviditet, hvis ekstrakt indtages to gange månedlig. Senere forsøg med mænd viste, at stoffet reducerer mængden af spermatozoer og på denne måde virker dobbelt så effektivt. Man antager, at det har en antagonistisk virkning over for vitamin E, østrogen og progesteron.⁵³

Populus alba. Ved Middelhavet er det en udbredt træ, at barken indtaget med nyrer af muldyr giver sterilitet.⁵⁴

Rosmarinus officinalis. Te af planten og "ocean artemisia" drikkes for fødselskontrol (Opata-indianere, Centralamerika⁵⁵).

Rubus idaeus skal have antigonadotrop effekt.

Rumex sp. Frøene bevirker kvindens ufrugtbarhed (Island⁵⁶).

Ruta graueolens, se Aloe.

Salix sp. Frøenes ufrugtbargørende kraft nævnt af Plinius (*Hist. nat.* XVI, 407 og middelalderens forfattere⁵⁷). Leonhart Fuchs hævder i sin urtebog 1543, at dekokt af bladene *fordriver lysten til ukyskhed*. Raklerne bevirker kvinders ufrugtbarhed (Island). Friske rakler indeholder østrogen, påvist af Loewe 1926, isoleret krystallinsk 1933, udbytte 7,5 mg af 65 kg blomster.⁵⁸

Salsola. Kvinder i Algeriet drikker nogle dage vand, hvori bladene har ligget.

Semecarpus anacardium. Dekokt af roden i surt risslim indtaget tre dage efter menses giver sterilitet (Indien (Hindu)⁵⁹).

Smilacina stellata. Infus af roden stiller mensesbesvær, 1 kop te af bladene drukket

daglig i en uge hindrer konception (Indianere i Nevada).

Stenomesson variegatum. Kontraceptiv blandt sydamerikanske indianere.⁶⁰

Trifolium subterraneum. Blev dyrket til græsning i Australien 1939ff., størsteparten af fårene fik svære forstyrrelser i fertiliteten. 1951 blev opklaret, at planten indeholder et svagt østrogen princip (glykosidet genistein), der siden er isoleret også af *Trifolium pratense*.⁶¹

Urena lobata. Bladene tygges og saften svælges (Bismarcksøerne⁶²).

Veratrum californicum. En teskefuld dekokt af roden taget tre gange daglig i tre uger skal give varig sterilitet; kaldes *div-ob-savva* 'barnløs kvinde' (mange indianerstammer i Nevada⁶³).

Viburnum prunifolium. Varmt dekokt drikkes 4–5 dage for mensesperioden (Italien⁶⁴).

LITTERATUR

- 1 *Journal of the pharmaceutical Society of Japan* 56, 1936, s. 135ff.
- 2 *Journal of the American Chemical Society* 61, 1939, s. 3592 og 62, 1940, s. 518ff.
- 3 Boll, Per M., 1966 (diss.), *Solanum-Steroidalkaloider*, København.
- 4 *Vitamines and Hormones* 12, 1954, s. 207–33.
- 5 *Angewandte Chemie* 74, 1962, s. 671.
- 6 Lewin, L., 1922, *Die Fruchtabtreibung*, Berlin.
- 7 Hippocrates, 1665, *Opera omnia* ed. van den Linden, Lugduni Batavorum.
- 8 Meddelt forf. fra Fyn 1960.
- 9 Hilton-Simpson, M. W., 1922, *Arab medicine and surgery*, London, s. 90.
- 10 Aigremont, 1908, *Volkserotik und Pflanzenwelt* 1, Berlin, s. 110, jf. s. 139; Hovorka, O. og Kronfeld, A., 1908, *Vergleichende Volksmedizin* 1, Stuttgart, s. 88f. og note 20.
- 11 Kummer, Georg, 1954, *Schaffhauser Volksbotanik* 2.1, Schaffhausen, s. 133 (lavendel, myrte, timian), jf. Niessen, J., 1936, *Rheinische Volksbotanik* 1, 1936, Berlin, s. 177.
- 12 Hrdlička, Alès, 1908, *Physiological and medical observations among the Southwestern U.S. and Northern Mexico*, Washington, s. 165.
- 13 Clark, Leonhard, 1954, *Floderne løber mod Øst*, København, s. 81, jf. Kreig, Margaret B., 1964, *Green medicine*, Harrap, s. 124 (ca. tre år).
- 14 *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 32, 1902, iflg. Hovorka og Kronfeld [note 10] 2, 1909, s. 525.
- 15 Ploss, H., 1902, *Das Weib in d. Natur- und Völkerkunde* 1, Leipzig, s. 671, efter *Glasgow Journal* 28, 1887.
- 16 *Journ. of Amer. Folk-Lore* 69, 1956, s. 159.
- 17 Kreig [note 13], s. 426, jf. s. 260.
- 18 Stern, Bernh., 1903, *Medizin, Aberglaube und Geschlechtsleben in der Türkei* 2, Berlin, s. 269; Oppenheim, F. E., 1883, *Ueber den Zustand des Heilkunde und über die Volkskrankheiten in der europäischen und asiatischen Türkei*, Hamburg, s. 65, jf. Hovorka og Kronfeld [note 10] 2, 1909, s. 525.
- 19 *Science* 119, 1954, s. 627.
- 20 Oefele, F. von, 1898, *Antikonzeptionelle Arzneistoffe* 2, Wien, s. 39.
- 21 *Papers of the Peabody Museum of Archaeology and Ethnology, Harvard University* 40, 1950, s. 25–27.
- 22 Rousseau, Jacques & Raymond, Marcel, 1945, *Études ethnobotaniques Québécoises*, Montréal, s. 59.
- 23 Dioscurides & Berendes, J., 1902, *Arzneimittellehre in fünf Büchern* 2, Stuttgart, s. 151ff.; *Research Program on the USSR* 21, 1952, s. 36.
- 24 Kirtikar, K. R. & Basu, B. D., 1918, *Indian medicinal plants*, Delhi, s. 2743; *Science* 119, 1954, s. 627.
- 25 Lewin [note 6], s. 236.
- 26 Wyman, Leland C. & Harris, Stuart K., 1941, Navajo Indian medical ethnobotany, Albuquerque, s. 61; jf. note 21.
- 27 *Endocrinology* 56, 1955, s. 239.
- 28 *Zeitschrift für die gesamte experimentelle Medizin* 109, 1941, s. 68.

- 29 Marshall, H. A., 1922, *The Physiology of Reproduction*, London, s. 652.
- 30 *Field Columbian Museum, Anthropological series* 6.2, 1905, s. 52; dekokt drikkes for at regulere menses: Quilleute-indianere i Washington (Gunther, Erna, 1945, *Ethnobotany of Western Washington*, Seattle, s. 46).
- 31 Ploss [note 15], s. 670.
- 32 Mooney, James & Olbrechts, Frans M., 1932, *The Swimmer Manuscript*, Washington, s. 117; *Anthropos* 26, 1931, s. 19, jf. *U.S. Dispens.*, 19. udg., 1907, s. 1393.
- 33 Faulks, P. J., 1958, *An Introduction to Ethnobotany*, London, s. 71.
- 34 Roig y Mesa, J. T., 1945, *Plantas medicinales, aromaticas o venenosas de Cuba*, La Habana, s. 232.
- 35 Train, Percy, Henrichs, James R. & Archer, W. Andrew, 1957, *Medicinal uses of plants by Indian tribes of Nevada*, Beltsville, s. 42, jf. s. 127.
- 36 *Bull. de l'Institute Botanique de Buitenzorg* 14, 1916, s. 20; *Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 63, 1933, s. 453.
- 37 Lewin [note 6], s. 216, 218.
- 38 Dioscurides & Berendes [note 23] 4, 1902, s. 376.
- 39 Train et al. [note 35], og i *Bureau of Plant Industry U.S. Dept. Agriculture* 2, 1941, s. 76; 3, s. 139f.
- 40 *Science* 119, 1954, s. 629, jf. Bouton, L., 1864, *Plantes médicinales de Maurice*, Port-Louis, s. 13.
- 41 Dioscurides & Berendes [note 23], s. 210, 255.
- 42 Hovorka og Kronfeld [note 10] 2, s. 523.
- 43 Lewin [note 6], s. 331, efter *Journ. d. prakt. Heilkunde*, 1820, s. 5; Rønnekilde Nielsen, A., 1943, *Sjællandske Folkeminder*, København, s. 54: *I ... Bellevuegårdens have stod et Kvindernes Træ, ved dette kunne de blive "hjulpet", så de ikke blev frugtsommelige.*
- 44 Blackwood, B., 1935, *Both Sides of Buka Passage*, Oxford, s. 136.
- 45 Madaus, G., 1938, *Lehrbuch d. biolog. Heilmittel*, Leipzig, ref. i *Medizin. Monatschrift*, 1962, s. 587f.
- 46 Train et al. [note 35], s. 68, jf. s. 108.
- 47 *Journ. Pharm. and exp. Therapy* 83, 1945, s. 130–42; *Endocrinology* 45, 1949, s. 120 og 49, 1951, s. 1ff.; *Journ. of Endocrinol.* 10, 1954, s. 212, jf. *Medizin. Monatschr.*, 1962, s. 587 m.fl.; *Arzneimittelforschung* 9, 1959, s. 368–75, 416–19.
- 48 *Nature* 170, 1952, s. 274ff.; *Klinische Wochenschrift* 33, 1955, s. 531, 538, 1017 og 34, 1958, s. 448.
- 49 *Poultry Science* 37, 1958, s. 455.
- 50 Müller-Dietz, Heinz, Kraus, Eva-Maria & Rintelen, Kurt, 1968, *Arzneipflanzen in d. Sowjetunion* 4, Berlin, s. 44f. (m. litt.henvisn.).
- 51 Krebel, Rudolph, 1858, *Volksmedizin und Volksmittel versch. Völkerstämme Russlands*, Leipzig, s. 134.
- 52 *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde* 26, 1916, s. 161.
- 53 *Acta endocrinol.* (suppl.), 1956, s. 77, 83, 93, 98; *Presse médicale* 65, 1957, s. 1514; *Life*, 29/2 1960.
- 54 Dioscurides & Berendes [note 23] 1, ÅR, s. 101, 109.
- 55 Hrdlička [note 12], s. 163–65.
- 56 J. Jónasson's optegn. af islandske folkeminder, *Dansk Folkemindesamling* nr. 1840, 2414.
- 57 Hovorka og Kronfeld [note 10] 2, s. 514, 522.
- 58 *Vitamines and Hormones* 12, 1954, s. 216; *Nature* 131, 1933, s. 766.
- 59 Schmidt, R., 1904, *Liebe und Ehe im alten und modernen Indien*, Berlin, jf. Hovorka og Kronfeld [note 10] 2, s. 525; *The Ananparanga* 16, s. 1450, 1526.
- 60 *Handbook of the South Amer. Indians* 6, 1950, s. 486.
- 61 *Vitamines and Hormones* 12, 1954, s. 208 (m. litt.henvisn.), s. 215, 218f.
- 62 Powdermaker, H., 1933, *Life in Lesu*, London, s. 296.
- 63 Train et al. [note 35], s. 98, sml. s. 50.
- 64 *Science* 119, 1954, s. 630.